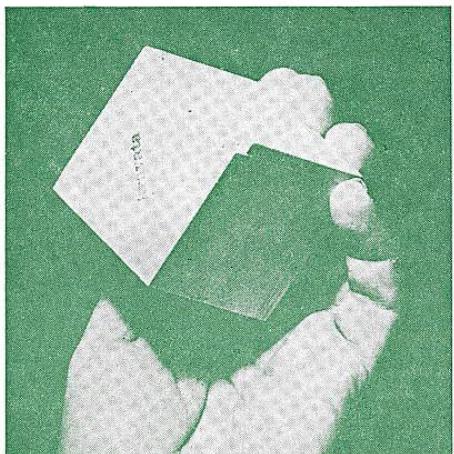

INDEKS KNJIGA

MILAN KOMNENIĆ: »ORIONOV PUT«

»Nolit«, Beograd, 1971.

Knjiga studija *Orionov put*, koja analizira odnos pesništva i jezika, puteve modernog pesništva i njegov znakovni sistem, pojavila se u seriji *Kritičke i filosofske studije* časopisa *Delo*. Komnenić pokreće u svojoj knjizi mnoga pitanja, stavljući pod upitnik mogućnost pesničkog samozražavanja: može li stvarnost, potopljena u sopstveno čutanje i u neimaštinu znakovnog sistema, da ispliva iz sopstvenog bezrečja posredovanjem pesnika? Može li predočiti nemoć predmetu a da ga ne sruši, i kako može da sažme u sebe njihovu neizrecivost?

Premostivost provalije između pesništva i njegovog predmeta se iznalazi u pesničkom jeziku, čak i kada se njihovo jedinstvo sasvim ostvaruje u umetnički vrednim delima, ali to ne raspršava sumnju i nesigurnost u jezička sredstva pesništva.

Esejističkim ispitivanjem moderno pesništvo dospeva do svoje psihološke osnove. Najnoviji ogledi pokazuju da se pesništvo usmerava ka uspostavljanju takvog *početnog stanja*, koje će — ako je to uopšte moguće — da ga odvoji od svog psihičkog izvora. Po istraživanjima Filipa Solersa, u prvi plan se stavlja demistifikacija pesništva, »pesničko«, i iskorenjivanje sentimentalističkog simbolizma, jer pesnik lako može zалатuti na sporedan kolosek, postaje mistifikator, ne uvidevši da je sama vera u pesništvo najudaljenija od pesništva. Je-

zik modernog pesništva se nije svuda oslobođio ni jednostranih romantičarskih boja, a ima i simbolizma shvaćenog u školskim klupama i dan-danas. Čak ni u šezdesetim godinama pojedini pesnici nisu umeli da odbace bukvalno poštovanje ontologije jezika i pesme — kaže Komnenić — i kao primer skicira nesavremenost izražajnih forma u ciklusu *Svet o pesmi* B. Miljkovića. Umesto detaljnijeg ispitivanja novog pesničkog pravca i pesničkih pravaca koje je vreme »pregazilo« — ne simbolizma ili romantizma, nego avangardnih pravaca koji su trajali u prvoj i drugoj četvrtini našeg stoljeća — i njihovog poređenja sa sadašnjosti i sada aktuelnim, Komnenić ide dalje i dovodi u vezu vizuelnost štampanog teksta sa pojmom *civilizacije znaka* Maksa Benzea. Konfrontacija sadašnjih pravaca sa onima iz prošlog stoljeća u Komnenića je samo u tome nova što je argumentovana neposrednim i upečatljivim primerima, inače nije značajna, jer je pesništvo danas u prvom redu ugroženo od pseudo-avangardnosti, i razotkrivanje baš tih pseudo-avangardnih pravaca postaje sve aktuelnije.

Uzajamnost lokaliteta (mesna obojenost, krug pojmove, vrednosti) i univerzalnog, smeštena je u ravan informativnog. Komnenić konstatuje, između ostalog, da se vrednost simbola u lokalnim slikama bitno smanjuje čim se dotično pesništvo prevede na neki drugi jezik. Njegovu pažnju ni ta pitanja ne vezuju na duže vreme. Na kraju, autor razmatra funkcije i nedostatke umetničke kritike. Po njemu, moderna kritika još se nije dovoljno otrgla od ciljeva tradicionalne kritike, velikim delom nije izrodila sopstvena sredstva i ne koristi se mogućnošću izricanja sudova, kasnije sa primenom rezultata i iskustava drugih struka, i kritičar se upravo zbog toga zadržava na fiksiranju utisaka potpuno ličnih prikaza.

LASTO GARAI

ZIVOJIN PAVLOVIĆ: »KAIN I AVELJ«

Matica srpska, 1971.

Zivojin Pavlović, književnik i filmski režiser, upravo nam se predstavio svojim trećim romanom *Kain i Avelj*.

Pavlović se u književnosti javio 1963. knjigom pripovedaka *Krvudava reka*. Godinu dana kasnije objavio je svoj prvi roman *Dnevnik nepoznatog*, a 1965. roman *Lutke*. Godine 1967. izšla mu je druga zbirka pripovedaka *Dve večeri u jesen*. Ta knjiga je, ujedno, i najviši pripovedački domet Pavlovića. Kroz petnaest pripovedaka, tematski objedinjenih, Pavlović je sugestivno ispričao zanimljive događaje, a sve kroz lik dečaka koji doživljava rat, koji u ratu sazreva i strahuje za opstanak čoveka.

Iako je Pavlović svoj novi roman na zvao *alegorijom* i dao mu naslov (*Kain i Avelj*) koji u prvi mah asocira na bezvremenno starinu, iz koje tek treba izvlačiti značenja, on, u stvari, pripada talasu kritičkog realizma sa snažnim elementima naturalizma. Tema romana je nevelika, ovo-vremenska, široko prepoznatljiva i sva vrela od dodira živih ljudi.

Pavlović je u romanu »stavio pod lupu« društvene i ljudske odnose u imaginarnom Štamparskom preduzeću »Jugopres«, u Beogradu. Radnja se razvija na dva osnovna plana, u atmosferi sveopšte hipokrizije. Prvi plan se odvija kroz doživljaje i senzibilitet Slobodana Antića, grafičkog radnika, inače glavnog junaka romana. Drugi plan odvija se, takođe, kroz Antića, ali ne Antića kao ličnost, već kao pokretnu kameru koja se kreće isključivo po periferiji Beograda, pored Šupa, straćara, pored Save, i priča ono što vidi.

Kad slika, Pavlović priča sporo, široko, sa puno nemotivisanih, naturalističkih detalja, koji rišu sve same crne razglednice. To »filmsko«, reportersko opisivanje, zahvata više od polovine knjige, pa se nameće utisak da Pavlović nije uspeo da dosegne umetnički nivo svoje ranije knjige *Dve večeri u jesen*.

Bolji deo romana je onaj koji obrađuje sudbinu glavnog junaka Slobodana Antića. On je u neprestanom nesporazumu sa društvom, sa ljudima iznad i ispod sebe, ali i sa samim sobom. Taj dobri zanesenjak, kakvih je danas sve manje, raspet je između ideja i stvarnosti. U ratu se napatio i bio ranjen, u miru se razočarao do jeda i bola. Dok radi u Štampariji, on se seća kako je pre dvadeset godina štampao partitske knjižice, bonove za hleb, plakate, a sada sa dubokom rezignacijom štampa pornografske listove i u njima slike »raspečenih kurvi«. Ta Štamparija, kao svedok koji ne zna da laže, pokazuje, u stvari, kako se od rata naovamo menjala naša svest, naš socijalni i moralni nivo.

Međutim, Antiću, tom svesnom proleteru, najednom počinje da imponuje poznanstvo sa bogatom i razmaženom Marinom, čerkom direktorom, kojoj sa službenih putovanja rukovodio »Jugopres« donosi poklone. Direktor je ratni drug Antićev, nekadašnji proletar, sada vlasnik super-lukuzne vile. Antić se drži njegove blizine kao senka, ali ne više iz onih emotivnih razloga stečenih u ratu, nego zbog socijalne sigurnosti u preduzeću. Direktor u svojoj vili, u pravom buržoaskom enterijeru, proslavlja dvadesetogodišnjicu »Jugopresa«, bez i jednog radnika.

Kroz roman se provlači tanka nit alegorije, koja i jedva da je to. Naime, u Antićevoj ličnosti izrodiće se njegov dvojni, i to će biti početak hipokrizije. Taj dvojni počecće da ga progoni, da mu otima Marinu, da mu podmeće lažne ideje, da ga potiskuje na niža radna mesta, da mu pripremi otpuštanje sa posla i, najzad, taj dvojni će da ga ubije, kao što je, po biblijskoj legendi, Kain ubio svog boljeg brata Avelja. Život će nastaviti onaj drugi Antić, koji je podsećao na satanu i kojeg, u romanu, nismo voleli.

Kao što u filmu *Zaseda* ubacuje kadrove iz dokumentarnih filmova, i time razbija klasičnu formu umetničkog dela, tako Pavlović i u romanu montira tekstove iz tuđih knjiga, brojne crteže, klišee, tekstove koji se mogu čitati samo pomoću ogledala itd. U tim montažama Pavlović pribegava jeziku traftata, referata i pamfleta.

I najpotresnija ljudska sudbina preneta iz života u literaturu, može da izgleda neuvjerljivo, kao što je, na primer, sudbina Mrđana, Marine, pa i Antića. Taj nekadašnji borac i stari radnik ima u romanu upadljivo niške socijalne i društvene odrednice: on je u petoj deceniji života, on je podstanar (od rata) dvadeset godina, on bezrazno tumara po periferiji Beograda. Čitava njegova sudbina određena je spoljnim, gotovim znacima, i mi, unapred, pre one zanimljive priče o njemu, već znamo (na štetu pripovedačke iluzije) da će glavni junak da propadne.

Roman je zanimljivo svedočanstvo našeg vremena. I samo to. Kao literarna tvořevina upravo je primer kako dva umetnička izraza smetaju jedan drugom; u ovom slučaju filmski literarnom.

Dragomir Popovak

MILORAD PAVIĆ: »VOJISLAV ILIĆ I EVROPSKO PESNIŠTVO«

Matica srpska, 1971.

Poezija Vojislava Ilića, sada je to jasno, deli poznatu sudbinu svih velikih poezijsa: da se vremenom ne tanji i nestaje, već, naprotiv, svakoj novoj eposi progovara novim i dubljim podtekstom.

Razumljivo je onda što je ona i danas u centru pažnje kritičara i istoričara naše književnosti. Bibliografija o poeziji Vojislava Ilića neprekidno se uvećava, polazeći sa

raznih stanovišta i zahvatajući različite ugođaje te poezije. No, središnja misao savremenih ispitivanja ipak je ta, da od Vojislava Ilića počinje naš hod, rame uz rame, sa evropskim pesništvom. Kako je Ilić uspeo da nasluti imperativ pesničkog trenutka, kako je došlo do toga da kroz njegovu poeziju zastruji duh parnasizma i simbolizma, bez ikakvog pesničkog kontakta sa sličnim pokretima u Francuskoj, to će verovatno ostati kao čudo među ostalim čudima u umetnosti. A da je to tako, tj. da se parnasizam i simbolizam Vojislava Ilića ne mogu objasniti uticajima, proizilazi kao nesumnjivo iz ove ogromne monografije (preko 360 strana velikog formata) o odnosu Vojislava Ilića prema evropskom pesništvu.

Studija kakva je ova koju imamo pred sobom svakako predstavlja svečani trenutak u svim književnostima. Take studije, naime, brišu mnoge predrasude potekle od neobaveštenih i površnih kritičara i istoričara književnosti, koje, jednom izrečene, tvrdoglavu traju desetlećima, na štetu i književnosti i nauke o njoj. S druge strane, ovakve studije su preduslov i hleb našušni za svaku ozbiljnije proučavanje isto-rije književnosti. I mi samo možemo da zažalimo što sličnih monografija nemamo o svim našim pesnicima. Vec sam sadržaj ove knjige pruža impresivnu sliku lektire Vojislava Ilića. I današnjem pesničkom uhu može da zazuvi i neverovatno i kao opomena, drugovanje Vojislava Ilića sa svim većim evropskim poezijama: nemačkom, engleskom, ruskom, manje francuskom i talijanskom; potom njegovo poznavanje antičkih književnosti, koje je ipak ostavilo na njegovoj poeziji manje tragova no što se mislio.

Zbog ovako obimne pesničke lektire, za koju se samo delimično znalo ili slutilo, ali o čijem se uticaju na pesniku samo nagađalo, i potekla su ona pogrešna mišljenja o tobobižnjim »plagijatima« (A. Gavrilović), o »nedopuštenim pozajmicama od ruskih pesnika« (J. Skerlić) itd. Ovom knjigom takvi sudovi pretpreli su temeljnu reviziju.

»Pesnikova neoriginalnost, nedostatak maštete, knjižka inspiracija, preterana dugovanja stranom pesništvu — sve je to jedna velika mistifikacija, jedna od najvećih zablude naše novije književne kritike koja se ispeila na evropski nivo posle naše poezije i nije bila dorasla jednom Vojislavu Iliću i njegovim shvatnjima«, veli Milorad Pavić u zaključku studije. Tom zaključku prethode obimna upoređivanja i ispitivanja sličnosti tema i motiva u poeziji našeg i impozantnog broja evropskih i antičkih pesnika. Pri kraju studije data je tabela koja pokazuje intenzitet uticaja pojedinih poezija na Vojislava Ilića. Iz nje se vidi da je Ilić, odista, najviše dodira imao sa ruskom poezijom, ali ni približno onoliko koliko se imao utisak iz ranijih maglovitih tvrdjenja o tome. Po redosledu uticaja sledile bi engleska, nemačka i klasična poezija. Zapravo je zapanjujuće da i pored obimnih mitoloških reminiscencijskih u poeziji V. Ilića, antička poezija, prema ovom pregledu, učestvuje sa svega jednim prevodom i tri ugleda. Na nivou inspiracije, antička poezija se ne javlja.

Jedan od najinteresantnijih odeljaka u ovoj studiji svakako je onaj koji govori o odnosu Vojislava Ilića i francuske poezije. Iz ovog odeljaka se, naime, vidi ona snaga pesničke imaginacije, snaga koja je uspela nezavisno i drugim, zaobilaznim putem da približi Vojislava Ilića francuskom parnasizmu i simbolizmu. Citati koje Pavić navodi iz Lansonove *Istorije francuske književnosti*, a koji se odnose na francuski parnasizam, na zapravo frapantan način pogodaju centralna mesta jednog dela Ilićeve poezije!

O simbolizmu Vojislava Ilića, kako i autor primećuje, javili su se u poslednje vreme zanimljivi članci Dragiša Živkovića. Istraživanje M. Pavića kreće se u jednoj drugoj ravnini, u skladu sa celinom studije,

i mogli bismo ga nazvati genetičkim istraživanjem simbolizma V. Ilića. Autor izdvaja četiri plana na kojima se naš pesnik približava simbolizmu:

1. Vojislav je postavio problem simbola u životu i poeziji.
2. Likovne parnasovske elemente smenjuju vrlo intenzivne muzičke preokupacije.
3. Izvršeno je naglo vraćanje subjektivnosti na jednom novom nivou koji ne znači i vraćanje romantizmu.
4. Pejzaž više nije rezultat nezainteresovanog posmatranja, realistička, ili ako hoćemo, naturalistička kopija objekta, nego je subjektivan, intenzivno uslovljen ličnošću autora.

No, ubrzo zatim, smrt je nadjačala pesniku imaginaciju i Vojislav Ilić nije ni približno ostvario ovako bogat zahvat u simbolizam. Prema one dve-tri pesme koje označavaju njegovu simbolističku fazu, može se samo slutiti bogata žetva koja je izostala.

Pa ipak, na kraju ove studije, Vojislav Ilić izranja kao veliki, svetski pesnik, koji našu poeziju dostoјno reprezentuje i u najširim okvirima.

Zoran Stojanović

»SAVREMENA UMETNOST U ISTOČNOJ EVROPI«

U poznatoj kelnskoj izdavačkoj kući (Verlag M. DuMont Schauberg), u posebnoj ediciji za nova (»verbi-voko-vizuelna«) istraživanja izašla je reprezentativna knjiga *Savremena umetnost u istočnoj Evropi — Čehoslovačka, Jugoslavija, Poljska, Rumunija, SSSR i Mađarska (Aktuelle Kunst in Osteuropa)*. Ovu interesantnu i tehnički inven-tivnu knjigu priredio je poznati nemački avantgardni umetnik Klaus Groh, a zastupljeno je sedamdesetak autora-pojedinaca i tri grupe; zanimljivo je da su tri jugoslovenske: OHO, KOD i Č. Materijale sačinjavaju brojne partiture, koncepti, projekti, objekti, hepeninzi, primeri land-art-a, akcije, kvaziskulpture, pisma, tekstuelni elementi, fotosi itd. Značaj knjige prvenstveno je u tome što se, njome, po prvi put, pruža kompletnej, dokumentarniji i informativniji uvid u najnovije tendencije i eksperimente u ovim zemljama. A nedostatak je što je, na neki način, ona već istorija, a time, istovremeno, i izvesno obezvređenje osnovnih intencija samih umetnika.

Janez Kocijančič

CARLS SNOU: »DVE KULTURE«

Knjgom *Dve kulture* engleski pisac Clars Snou umnogome doprinosi da se problem humanističke i tehničke kulture dublje sagleda. Sve veći jaz između njih nastaje uglavnom kao proizvod postojećih sistema, ili, bolje reći, proizvod ekonomski-politike režima, odnosno društveno-ekonomskih uređenja.

Inteligenca je takođe odnosima primorana na diferencijaciju, pa čak i na *taborska svrstavanja*, pri čemu, kako kaže Snou: »Nije, dakle, posredni manjak interesovanja u naučnička. Mnogo je više stvar u tome što njima čitava literatura tradicionalističke kulture ne izgleda važnom za to zanimanje«. Ovakav stav takođe znači da i tehničke inteligenca je krajnje pogrešan, ali i uslovni školskim sistemima, kao i zahtevima društvene strukture. Naučnici su ovakvom svojom orientacijom sami sebe osmislili, »njihovo je uobrazljeno poimanje slabije no što bi moglo biti«.

Na drugoj strani stoje ljudi koji su »možda ozbiljnije osiromašeni«, jer većina takvih ljudi nema nikakvih predstava o najobičnijim, ali bitnim stvarima iz oblasti

nauke i tehnike. Za njih je tradicionalna kultura sva *kultura*, »kao da prirodni podatak stvari ne postoji«.

»Kao i prirodno gluvi, oni ne znaju šta gube. Sažaljivo se kriči na priče o naučnicima koji nisu pročitali neko veliko delo engleske književnosti. Te naučnike otpisuju kao nepismene nestručnjake«.

Podvojenost ovih dveju kultura nije danog datuma. Pre šezdeset godina ta se podvojenost jako osećala, a tridesetih godina jedna s drugom nije opštila. Završavajući prvi deo knjige *Dve kulture*, autor nas uvodi u drugi deo odeljak *Intelektualci kao prirodni mašinoklasti*, gde otvara bitnije razloge koji su doveli do podvojenosti.

Jedan od bitnih razloga podvojenosti, prema istraživanjima i mišljenju autora, jeste industrijska revolucija jer ako zanemarimo naučnu kulturu, ostali naučnici na Zapadu nikada nisu pokušavali, niti bili u stanju da shvate industrijsku revoluciju, još manje da je prihvate, a posebno književni intelektualci jesu prirođeni mašinoklasti.

Razmatrajući ovaj problem, Snou ističe poražavajuću sliku koja se dobija čitanjem romana engleskih autora, gde se vidi potpuna odsutnost tehničke kulture kod autora, iako su živeli ili žive u doba tehničke revolucije i vratolomnih tehničkih i tehnoloških promena i otkrića.

Posebno interesantan odeljak ove knjige je svakako *Bogati i siromašni*. Ogromna razlika koja postoji između ovih dveju grupacija »bode oči«. Interesanta je opaska autora da ovaj jaz neće dugo potrajati i da njegovo održavanje moguće samo dotle dok se »dosetka za bogaćenje jednom otkrije«.

Cini se kao da autor veću podvojenost kulture vidi u bogatim nego u siromašnim zemljama, pa valjda zato kaže: »Zapad mora da pomogne tome preobražaju. Nevolja je u tome što on, sa svojom podvojenom kulturom, teško uviđa koliko obiman, i više svega, koliko brz mora da bude taj preobražaj«. Da bi se ubrzao razvoj nerazvijenih zemalja nužno je, prema rečima autora, iskolovati čitavu armiju inženjera, lekara, arhitekata i drugih, ali ne u klasičnom smislu zatvarajući ih u uski krug specijalnosti, već, naprotiv, dati im mogućnosti da znaju i mogu da prate kako naučna, tako i tehnička i umetnička dostignuća i kretanja. Ovde je autorova bojazan od podvajanja kulture u nerazvijenim zemljama jer je primetna, verovatno podgrejana iškustvom iz industrijski razvijenih zemalja. Sve se ovo može postići jednom racionalnom promenom školskog sistema, koji se, bar na Zapadu, nije menjao unazad sto i više godina.

»Same po sebi, promene u obrazovanju neće rešiti naše probleme, ali bez tih promena mi čak nećemo ni shvatiti koji su problemi posredi. Promene u obrazovanju neće doneti čuda. Podvojenost naše kulture čini nas tupljima no što bismo morali biti; u izvesnoj meri možemo poboljšati vezu među tim kulturama. Kako već rekoh, nećemo početi da stvaramo ljude i žene koji naš svet poznaju onako potpuno kako su Pjero dela Frančeska, Paskal ili Gete poznivali svoj.«

Ove poslednje reči autora u knjizi navode čitaoca na razmišljanje: šta je to sa današnjim obrazovanjem, sa obrazovnim procesom? Kako to da su ljudi mnogo pre našeg vremena bili tako kompletne i nepodeljene u kulturi iako su uslovi bili daleko teži? Autor ove knjige je, mora se naglasiti, dosta stvari otkrio, a sada bi ovaj problem trebalo da bude predmet istraživanja sociologa, psihologa i, naravno, ekonomista, jer se sve više i jače, skoro svuda u svetu, stvara potrošačko društvo u kome materijalna moć ljudi dominira i u odnosima a, na žalost, sve više i u svesti većine.

Tomislav Stojanović